

ÇERKEZ ETHEM OLAYI

Müzehher YAMAÇ*

ÖZET

Milli Mücadele yıllarında ulusal direniş amacı ile yerel ya da bölgesel kuruluşlar oluşturulmuş, kongreler yapılmış, Büyük Millet Meclisi açılmadan önce örgütlenmelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde halkın gönüllü katılımı ile vatan savunması başarılabilmıştır. İşgal eylemlerine karşı halk silahlanarak karşı koymuş ve bu amaçla Kuva-yı Milliye Birlikleri oluşturulmuştur. Ayvalık, Salihli, Denizli bölgesinde ise, Kuvayı Seyyare adı verilen birlikler Çerkez Ethem kuvvetlerinin emrinde bulunuyordu. Düzenli bir askeri kuvvet bulunmadığı dönemde, Ankara'ya karşı başlamış olan birçok isyan Çerkez Ethem emrindeki Kuva-yı Seyyare birlikleri tarafından bastırılmıştı. Bu yıllarda Çerkez Ethem; Mustafa Kemal ile ortak hareket etmiş ancak daha sonra görüş ayrılıkları, yollarının ayrılmasına yol açmıştır. İlerleyen Yunan ordusunun durdurulması için, mevcut kuvvetlerin düzenli bir orduya dönüşmesi görüşü Çerkez Ethem tarafından benimsenmeyerek, bir sorun olarak iktidar mücadelesine dönüştürülecektir. Sorunun barışçı yollardan çözümü için yapılan girişimler sonuçsuz kalmış, çeşitli çarpışmalar neticesinde Kuva-yı Milliye birlikleri dağıtılmış ve bir kısım birlikleriyle birlikte Çerkez Ethem 26 Ocak 1921'de Yunanlılar'a teslim olmuştur. Bu noktadan sonra farklı bir konuma sürüklenmek kaçınılmaz olacaktır.

* Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yrd.Doç.Dr.

Anahtar Sözcükler: Milli Mücadele, Kuva-yı Seyyare, Çerkez Ethem

CIRCASSIAN ETHEM EVENT

ABSTRACT

During the years of national defence local and regional establishments were formed, congresses were held before the opening of Büyük Millet Meclisi (Grand National Parliament) in order to defend the nation. The defence of the nation was made possible by the voluntary participation of the general populous during the war of independence. Throughout this period the public resisted enemy forces by arming themselves and forming the Kuva-yı Milliye (Turkish revolutionaries). These revolutionaries were serving under the name of Kuva-yı Seyyare commanded by Circassian Ethem's forces, and were active in the Ayvalık, Salihli and Denizli regions. Many riots against Ankara were quelled by Kuva-yı seyyare, which operated under the command of Cherkess Ethem, during the time when there no standing army. Even though Chircassian Ethem has cooperated with Mustafa Kemal during these years, later on the disagreements have led to separation of ways. Circassian Ethem was opposed to the idea of a standing army to stop the advancing Greek forces, which later on would be the cause for an internal battle for power. The peaceful attempts to solve the crisis had failed and the Kuva-yı Milliye troops were broken up as a result of many battles, which lead to Circassian Ethem's surrender to the Greeks on 26th January 1921. After this point it was inevitable there would be no easy resolution, and the crisis was destined to drag further.

Key Words: National Struggle, Kuva-yı Seyyare, Circassian Ethem

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin, 30 Ekim 1918'de müttefiklerle imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması çok ağır hükümler içermektedir. Mondros Antlaşması hükümlerini kabul etmiş olan İstanbul Hükümeti ise, işgalcilere karşı konulmaması için talimat vermişti. Buna karşın halkın kurtuluşu için milli mücadele amacı ile yurt genelinde hızla Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmaya başlandı. Bu örgütler, süreç içerisinde yerel kongreler şeklindeki toplantıların düzenlenmesini sağladı. Düzenlenen kongrelerde yer alanların en önemli özelliği asker, sivil, aydın, eşraf, mülk sahipleri ve din adamlarından oluşan büyük bir toplumsal kitlenin yerel görünüşlü ama milli birliği amaçlayan siyasal birlik çatısı altında toplanmalarıydı. Bu grubun genel olarak amaçları; tüm milleti milli kurtuluş etrafında teşkilatlandırmak, Teşkilat-ı Esasiye doğrultusunda hareket ederek bir bakıma meclis içerisinde bir tür parti disiplini ile hareket sağlamak olarak belirlenmiştir.¹ 11 Eylül 1919'da, kuruluşu gerçekleştirilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini, Mustafa Kemal Sivas Vilayeti'ne gönderilen yazı ve beyanname ile ilan etmiştir.² Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri bir taraftan ulusal eyleme halkın katılımını sağlamaya çaba gösterip, diğer taraftan sonunda seçim çalışmalarına başlamışlardı. Sonunda Meclis açılmış ve yapılan seçimleri Müdafaa-i Hukuk görüşünü benimsemiş mebuslar kazanmıştı.

Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi müttefiklerin tepkisine yol açmış ardından, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmişti. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 17 Mart 1920'de yayınladığı genelgeler ile Ankara'da Meclis-i Mebusan'ın toplanacağını bildiriyordu. Başlangıçta siyasi parti yapısı bulunmayan meclis'de çeşitli gruplar oluşmaya başlamış, Mustafa Kemal birliği ve beraberliği sağlamak amacı ile 10 Mayıs 1921'de, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu"nu kurmuştur.³

¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* (1923-1934), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 34

² *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.61

³ Mesut Aydın, *Cumhurbaşkanlığı Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin oluşması*, Turkish Studies – s. 9/4 İlkbahar, 2014, Ankara, s. 97-137

Kuva-yı Milliye

Milli mücadelenin başlangıcında “Kuvay-yı Milliye” genel bir kavram olarak “Milli Kuvvetler” anlamında kullanılmıştır. Ancak; Batı Anadolu’da Yunanlılar’ın İzmir’i işgal etmeleri ve sonra Güneydoğu’da Fransız işgaline karşı oluşan milis kuvvetler için kullanıldığı görülmektedir.⁴ Kuva-yı Milliyeciler asker ve sivil olmak üzere başlıca iki gruba ayrılıyorlardı. Asker kökenli olanlar arasında; Milli Mücadele sırasında bizzat silah altında bulunanlar, asker kaçakları, askerlikten emekliye ayrılmış olanlar, hükümet tarafından askerlikten çıkarılmış olanlar bulunuyordu. Sivil kökenli Kuvay-yı Milliyeciler arasında ise, çok farklı kesimlerden gelenler bulunmaktaydı. Özellikle, bölgeye özgü özellikler taşıyan Efe’lerin önemli bir kısmı Kuva-yı Milliye’ye katılmışlardı. Ege bölgesinde özellikle Efelik, Zeybeklik 17. yüzyıldan’den itibaren eşkiyalık, çetecilik şeklinde oluşan bir zümre idi. Yunan işgalinden sonra vatanın müdafaasız kaldığını gören bu grup, silahları ve adamlarıyla dağlardan inerek Kuva-yı Milliye saflarına katıldılar. Esasen bunlara karşı büyük hayranlık duyan halk da onları tabii bir lider olarak gördüler ve çoğu gönüllü olarak emirlerine girdiler. Bu suretle Kuva-yı Milliye, bölgede etkili bir şekilde onların etrafında oluştu.⁵ Bazı ordu birlikleri de siyasal ve askeri nedenlerle, resmi kimliklerini kullanmadan Kuva-yı Milliye içinde direniş hareketine katıldılar. Kuva-yı Milliye’nin ikmalinde, İstanbul Hükümetinde görev alan bazı bakan ve komutanlar da gizli olarak bu harekete katkıda bulunmuşlardı. Ayrıca; yaşadıkları yerlerin işgal edilmesi yüzünden yerlerinden kaçmak zorunda oluşturulanlardan oluşturulan Kuva-yı Milliyeciler, asker kaçaklarından Kuva-yı Milliye’ye katılanlar, hapishanelerden çıkarılanlar, devlet tarafından arananlar, işsizlik ve ekonomik zorunluluklar nedeniyle Kuva-yı Milliye’ye katılanlar, macera arayanlar bulunmaktaydı.⁶ Onun için Kuva-yı Milliye başlangıçta, Kurtuluş Savaşı’nı yürüten bütün ulusal direniş örgütlerinin adı olarak bilinmiştir. Gerçekte ise; daha çok düzenli askeri birlikler dışında eli silah tutan savaşabilir insanlardan oluşan

⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (Son Meşrutiyet 1919-1920), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2004, s.169

⁵ Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Milliye Harekati*, Vadi Yayınları, Ankara, s.63

⁶ Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri* (17 Mart 1919- 2 Ağustos 1920), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.78

kuvvetler, çeteler için kullanılmış ve ulusal amaç uğruna bu çetelerle işbirliği zorunluluğu duyulmuştur.⁷

İzmir’de başlayıp dalga dalga içerilere doğru genişleyen Yunan işgalleri Kuva-yı Milliye’yi fikir safhasından eylem safhasına geçiren en büyük etken olmuştur.. Milis güçlerinin gerilla taktiğine dayanan mücadelesi, bir taraftan düşmanın moralini bozarken, diğer taraftan Mustafa Kemal’e düzenli orduyu kuracak kadar zaman kazandırmıştır.⁸ Ege Bölgesinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra, işgallere karşı direnci arttırmak amacıyla 56. Tümen Komutanlığı’na tayin edilen Bekir Sami Bey ve Rauf Bey (Orbay) tarafından kendilerine zaman kazandırmaları ve halkı da silahlı mücadeleye çekmeleri açısından, Çerkez Ethem ve kardeşleri Reşit ve Tevfik Bey de Milli Mücadeleye çağırılmışlardır. Bu sırada Çerkez Ethem Birinci Dünya Savaşı’nda Astsubay rütbesi ile yararlı hizmetlerde bulunmuş ve tecrübe kazanmış, Teşkilat-ı Mahsusa saflarında da gerillacılığın gerektirdiği eğitimi görmüş, savaş bittiğinde ise Bandırma’ya dönmüştür. 23 ve 25 Mayıs 1919’da yapılan davetlerin ardından, görev Çerkez Ethem tarafından kabul edilmiş ve akrabası olan on kişi ile Salihli kasabasına gelerek ilk karargâhını burada kurmuştur.⁹ Milli Mücadele’nin başlangıcında Ankara, bir taraftan Yunanlılar ile meşgul olurken, diğer taraftan iç isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu tür ayaklanmalar, ulusal bağımsızlığımızı tehdit eden felaketlerle uğraşan orduyu güç durumlara düşürmüştür.¹⁰ İsyân bölgelerinde yeterli sayı ve donanımda düzenli birlikler mevcut olmaması ve ayrıca Mondros Mütarekesini çiğnememiş görünmek için, isyanların bastırılmasında Çerkez Ethem ve kardeşleri gibi birçok eski Teşkilat-ı Mahsusa mensubunun kurmuş olduğu çetelerden yararlanmak kaçınılmaz olmuştur. 1919-1920’de Batı Anadolu’da Kuva-yı Seyyare diye bilinen, Çerkez Ethem tarafından yetiştirilen çeteciler bu amaçla silahlandırılmaya başladılar.¹¹

⁷ Nurer Uğurlu, *Çerkez Ethem Kuvvetleri Kuva-yı Seyyare*, Örgün Yayınevi, İstanbul, s. 10

⁸ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C.I, Örgün Yayınları, İstanbul,130

⁹ Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşı’nda Çerkezlerin Rolü*, Takav Matbaası, Ankara, 2000, s.197

¹⁰ Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1972, s.130

¹¹ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s.131

Kuva-yı Seyyare Çerkez Ethem Birlikleri

Çerkez Ethem'in bölgedeki faaliyetleri başlamadan daha önce, Ege ve İzmir'de işgalcilere karşı mukavemet hazırlıklarına başlanmıştı. Bu amaçla, 1 Aralık 1918'de İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyet 17 Mart 1919'da İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Muğla ve Balıkesir'den 165 delegenin katılımıyla Büyük Kongresini düzenlemiş, bunu Ege'nin diğer il ve ilçeleri ile kasabalarındaki örgütlenmeler ve kongreler izlemişti.¹² Cemiyetler ve yerel kongreler, direniş fikrinin yayılmasında çok önemli bir işlev görmüş ancak, bütün bu "yararlı cemiyetler" ve düzenledikleri "yerel kongreler Doğu'da Ermeniler'le ve Batı'da da Yunanlılar'la mücadeleyi amaçlamıştır.¹³ Salihli'de bulunan Çerkez Ethem de bölgede tanıdığı Çerkezleri etrafına toplayarak direniş örgütlenmesini başlatmıştı. Kuva-yı Seyyare Birlikleri günden güne kuvvetini ve etkinliğini artırarak, yalnız Alaşehir ve Salihli'ye değil, Akhisar ve Uşak'a da egemen olmuştu. Çerkez Ethem'in Batı Cephesi'ndeki direnişi sayesinde Ankara ihtilalin merkezi olmuş, aynı zamanda ulusal harekete karşı başlayan isyanların bastırılmasında önemli görevler üstlenmiştir.¹⁴

Bu isyanların ilki olan Ahmet Anzavur İsyanı'nın amacı; Anadolu'da asayiş kalmadığını, Ankara'nın güçsüz olduğunu ve halkın Kuva-yı Milliye zulmüne karşı ayaklandığını göstermektir. İsyân Kâzım Özalp'ın, 10 Mart 1920'de Çerkez Ethem'e çektiği telgrafı onun kabul etmesi ve Ahmet Anzavur ile iki kez çatışarak mağlup olmasıyla son bulur. Bolu, Adapazarı, Düzce İsyanları, ortaya çıkış sebepleri bakımından hem dinsel kökenli ve hem de etnik kökenli bir ayaklanmadır. Ancak bu ayaklanmalarda bir bağımsızlık ya da Doğu'da görüldüğü gibi özerlik isteği yoktur. Temel amaç, Ankara'nın otoritesinin kırılmasıdır.¹⁵ Marmara Bölgesi'nde İkinci Anzavur Ayaklanması sürerken, 13 Nisan 1920'de Düzce'de bir başka ayaklanma başlatıldı. Bu ayaklanmanın bastırılması için Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey'in yardım isteyen telgrafının ardından, 26 Mayıs'da Çerkez Ethem kuvvetleri Düzce'ye girmiştir. Ardından birkaç gün sonra Albay Refet Bey kuvvetleri, Binbaşı Çolak İbrahim kuvvetleri, Binbaşı Nazım Bey kuv-

¹² Ahmet Efe, *Çerkez Ethem*, Simurg Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.66

¹³ Doğan Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.I, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1997, s.21

¹⁴ Cemal Şener, *Çerkez Ethem Olayı*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 51

¹⁵ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1984, s.188

vetleri, Bursa ve İznik Milli Kuvvetleri 31 Mayıs'da Gerede'ye girmiş ve bir buçuk aydan fazla süren Birinci Düzce Ayaklanması ve 8 Ağustos-23 Eylül 1920 tarihleri arasında da, İkinci Düzce Ayaklanması birincisi kadar geniş boyutlara ulaşmadan bastırılmıştır.¹⁶

Yozgat İsyanı ise; Ankara yönetimini ve Heyeti Temsiliye'yi tanımak istemeyen Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey'in 20 Ekim 1920'de görevden uzaklaştırılması, Yozgat Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Çapanoğlu Celal Bey'in Ankara'da Meclis'in toplanmasını padişaha isyan saymalarıyla ortaya çıkar.¹⁷ Bu sırada Düzce İsyanını bastırılmış olan Çerkez Ethem Ankara'da idi ve Yunanlılar'ın saldırabilecekleri nedeniyle, mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde Salihli Cephesine geçmek istiyordu. Ancak Mustafa Kemal'in isteği üzerine Eskişehir'de bulunan kuvvetlerini Yozgat yönüne yola çıkarmıştı. Ankara'da istasyonda kendisini karşılayanlar arasında Mustafa Kemal de bulunmaktadır.¹⁸ Mustafa Kemal ve İsmet Bey'in kendisini ikna çabaları neticesinde bu görevi kabul etmiştir. 19 Haziran'da Genelkurmay Başkanlığı'nın yazılı direktifini de alan Ethem Bey, 21 Haziran'da Yozgat'a girmiş ve kendi yöntemlerine göre, son derece sert önlemlerle asileri cezalandırmaya başlamıştı. Çerkez Ethem isyanları bastırılmış, ertesi gün şehirde Divan-ı Harb kurarak teşvik ve tahrikçilerden 12 kişinin yargılamaları yapıp asılmıştır. Mustafa Kemal Paşa çektiği telgrafla onu ve silah arkadaşlarını kutlamıştır.¹⁹ Çerkez Ethem'in Mustafa Kemal ile ilk çatışması Yozgat isyan sonrası, isyanın sorumlusu olarak ileri sürülen Yahya Galip Bey meselesinde ortaya çıkmıştır. Çerkez Ethem, Ankara Valisi Yahya Galip Bey'i 26 Haziran 1920'de yargılamak için Yozgat'a çağırmıştır. Mustafa Kemal, Milli Mücadeleye zarar verecek bir çatışmadan kaçınarak, işi yumuşak bir şekilde çözerek bu yargılanmayı engellemiştir. İsyanının bastırılmasının ardından Çerkez Ethem, Yozgat ve civarında asker toplamaya başlamıştır. Asker toplama yetkisinin Meclis tarafından İçişleri Bakanlığına verilmesi yüzünden, İçişleri Bakanı Albay Refet Bey karşı çıkmış, Çerkez Ethem ise İçişleri Bakanı'na hakaret eden bir telgrafla cevap vererek, asker toplama işine devam etmiştir. Yozgat isyanı dönüşü Ethem, Ankara günlerinde Meclis'in

¹⁶ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kurtuldu*, TTK. Basımevi, Ankara,1990, s. 160

¹⁷ İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 146

¹⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayıncılık, 2009,s.249

¹⁹ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi*, C.4, Tekin Yayınevi, İstanbul, s.585

yoğun ilgisi ile karşılaşılır. Bu arada 22 Haziran 1920 taarruzunda başlayan düşman ilerleyişi, Büyük Millet Meclisine, memleketin bu yüzden karşılaşabileceği felaketlerin büyüklüğünü bütün açıklığı ile hissettiriyordu. İlerleyen muntazam bir orduya, ancak muntazam bir ordu ile karşı konulabilirdi.²⁰ 4 Eylül 1920 tarihinde yapılan Meclis seçimlerinde Tokat milletvekili Nazım Bey, Mustafa Kemal'in desteklediği aday olan Refet Bey'in aldığı 89 oya karşı 98 oy alarak seçimleri kazanmıştı. Sosyalist olan Nazım Bey'in İçişleri Bakanı olması, Mustafa Kemal'in istediği bir sonuç değildir. Bu nedenle Nazım Bey'in istifası için, o günlerin Ankara'sının en güçlü adamı Çerkez Ethem'den yardım ister.²¹

Yeşil Ordu Birlikleri

Yeşil Ordu Cemiyeti talimatnamesine göre; cemiyet emperyalist Avrupa'nın fakir Asya halkını sömürmesine mâni olmak, Avrupa'nın bu yöndeki çalışmalarına karşı koymak ve Asya'nın kendi özelliklerine uygun bir birlik meydana getirmek için kurulmuştur.²² Milli Mücadelede, Bolşeviklerden yardım sağlanması bir zorunluluk olmuş ve bu amaçla Rusya ile yakın ilişkide bulunulmuştu. Bu yakın ilişki, milli mücadele kadrolarının Bolşevikliğe ilgi duymasına yol açmıştı.²³ Diğer bir unsur ise; yurt dışındaki İttihat Terakki liderlerinin ülkedeki oluşumlarının dağılması ve ülkeye İslami Bolşevizm'i sokma istekleridir. TBMM'nin üçte biri de bu oluşumu desteklemekteydi. Bu dönemde düzenli ordu birliklerinin dağıldığı, iç isyanların Anadolu'yu sardığı bir sırada Kuvayı Milliye'ye yardımcı olur, iç isyanların bastırılmasında rol oynar düşüncesi ile oldukça güvenilen kişilerce başlatılan Yeşil Ordu girişimi olumlu karşılanmıştı. Mustafa Kemal Nutuk'da, konu ile ilgili olarak; "...Bu cemiyet'in ilk kurucuları pek bilinen arkadaşlardı. Ben bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için gerekli işleri yaparken, bir yandan da kurulmuş bulunan milli müfrezelerden de her türlü sakıncalarına karşın, her yerde ister istemez olabildiğince yararlanmaya çalışmaktaydım. Yeşilordu teşkilatının ilk kurucuları arasında bulunan yakın

²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 436

²¹ Şener, a.g.e., s.95

²² Mustafa Yılmaz, *Milli Mücadelede Yeşilordu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 738, Ankara,

²³ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

arkadaşlar, bana yalnız yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu girişimlerden söz açmışlardı.²⁴

Bolşevizm'i İslamiyetle birleştirerek, bir tür yeşil komünizm fikrini gerçekleştirmek amacıyla olan Cemiyet bundan sonra, Temmuz 1920'de kurulan gizli Türkiye Komünist Fırkası ile iç içe geçecektir. Çerkez Ethem de kendisini, Müslüman Türklerin Bolşevik Yeşil Ordu'su olarak görmektedir.²⁵ Yeşil Ordu, Çerkez Ethem'in kişiliğinde yeni bir lider kazanmıştı. Yeşil Ordu çalışmalarında cepheye, Kuva-yı Seyyare'ye yakınlığı ve ayrıca askeri tesislerin varlığı nedeniyle işçilerin bulunduğu Eskişehir'i merkez haline getirir. Rus diplomat Matanov da burada kendi ideolojileri doğrultusunda konferanslar vermiştir.²⁶ Dernek kurucularının önde gelenleri Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar, Maliye Bakanı Hakkı Behiç, Ekonomi Bakan Vekili Celal Bayar, Yunus Nadi, Çerkez Ethem ve ağabeyi Reşit Bey'in yanı sıra o sıralarda Batı Cephesi Komutanı olan Ali Fuat Paşa da Yeşilordu Cemiyeti'nin üyesidir.²⁷ 1921 yılı başında, Ankara Hükümeti kesin olarak Cemiyet'i kapatmaya karar vermişti. Yeşil Ordu Cemiyeti ulusal birlikler meydana getirmek gibi sınırlı bir alandan çıkıp genel bir amaca yönelmiş olduğu nedeniyle, Mustafa Kemal tarafından zararlı görülüp kapatılmıştır.²⁸ Bu kararda Kuva-yı Seyyare'nin, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin silahlı kuvvetleri haline gelmekte olduğu görüşü etkili olmuş,²⁹ ve sonunda kuruluşu bir yılı tamamlamadan dağıtılmasına karar verilmiştir.³⁰

Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi

1920 yılında halifecilik halinde ortaya çıkmış olan aşırı sağ akımların iç savaş ve çatışmalarla yok edilmesi üzerine, bu defa 1920 yılı sonuna

²⁴Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev "Nutuk"*, Kurtuluş Yayınları, Ankara, 1997, s.313

²⁵Hasan Dilan, *Türk Siyasi Hayatı Ders Notları*, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2005, s.51

²⁶Kenan Esengin, *Milli Mücadelede Ayaklanmalar*, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2011, s. 223

²⁷Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 139

²⁸Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk C.2*, TTK. Yayınları, Ankara, 1999, s.272

²⁹Selek, a.g.e., s.582

³⁰İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.142

doğru aşırı sola karşı tedbirler alınmaya başlandı.³¹ Kuva-yı Seyyare kumandanı Çerkez Ethem, Bolşevik olmuş ve Bolşeviklik propogandası yapmak üzere dönemin ünlü gazeteci ve yazarı Arif Oruç'un emrine Eskişehir'de bir matbaa vermişti. 30 Ağustos 1920'de çıkan gazete, Çerkez Ethem'in liderliğini ve Bolşevikliği savunmaktadır.³² Mustafa Kemal gazeteyi ve dolaylı olarak Yeşil Ordu'yu kontrol altına almak amacıyla, 18 Ekim 1920'de Ankara'da, Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasını sağlar.³³ Ankara Hükümeti'nin denetimi dışında bir gazetenin bulunmasından rahatsız olan Mustafa Kemal, gazetenin Anakara'ya taşınmasını sağlayıp, Çerkez Ethem'in etki alanından çıkartmıştır. Ethem'in tasfiyesi sırasında, 29 Aralık 1920'de gazetenin başındaki "Seyyare" sözcüğü kaldırılmış, 2 Ocak 1921'de ise gazetenin idarehanesi tahrip edilerek yayın hayatına son verilmiştir.³⁴

Gediz Kararına Muhalefet

Mustafa Kemal'in düzenli ordu görüşüne karşılık, Milis teşkilatı görüşü de ağırlık kazanmaya başlamıştı. Batı Cephesinde, orduda ve halk arasında bu görüş etkili bir duruma geldi. Gediz taarruzu böyle propogandaların sürdüğü bir ortamda, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın ve Ethem ve Tevfik kardeşlerin etkisi altında kalarak yapıldı. Batı Cephesi Komutanı iki piyade tümenini ve Ethem Bey'in Kuva-yı Seyyare'sini, Gediz'deki Yunan tümeni üzerine harekete geçirecekti. Bu sırada Yunan ordusu, Gediz Mevkiine kadar ilerlemiş bulunmaktadır. Ali Fuat Paşa ve Çerkez Ethem ilerlemiş bulunan 13. Yunan tümenine bir baskın taarruzu ile iyi netice alacağına inanmasına rağmen, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'nın saldırı önerisini kabul etmez. Gerekçe yenilginin kaçınılmaz olmasıdır. Çerkez Ethem ile Ali Fuat Paşa'nın ısrarı karşısında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye gerekli izni verir. Taarruz, yeni kurulan 11. ve 61. Tümenler ile I. Kuva-yı Seyyare tarafından icra edilecektir. 24 Ekim'de başlayan taarruz Ali Fuat

³¹ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922*, Başnur Matbaası, Ankara, s.1971, s.11

³² Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdingler'e Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s.134

³³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler C.2*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.531

³⁴ Zeki Sarıhan, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.156

ve Rahmi Apak'a göre, "Kuva-yı Seyyare'nin "kılını kıpırdatmaması nedeniyle" bozgunla sonuçlanır.³⁵

Çerkez Ethem ise anılarında, Gediz Savaşını bir galibiyet olarak kabul etmektedir.³⁶ Ali Fuat Paşa'ya göre; Ethem, harekâtı, başarıyla icra etmiştir. Diğer bir görüşe göre ise, 24 Ekim 1920'de gerçekleşen Gediz saldırısında her iki taraf da geri çekilmiştir. Bunun nedeni, Yunanlılar açısından daha güvenli yer olan Uşak'ın tercih edilmesi ve Türk tarafı için ise Yunanlılar'ın Bursa üzerinden, İnönü istikametine doğru yapacağı saldırıya hazırlıklı olma düşüncesidir.³⁷ Gediz Savaşının sonucunda başarısız olduğu gerekçeyle Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınmıştır. Mustafa Kemal yeni dönemde, Çerkez Ethem'e yakın olan Ali Fuat Paşa ile bu savaşın kazanılmayacağını düşünmektedir. Ardından Ali Fuat Paşa, Moskova elçiliği ile görevlendirilir.³⁸ Mustafa Kemal; Ali Fuat Paşa'ya, Çerkez Ethem ve kardeşlerini de birlikte götürüp orada uygun işlerde görevlendirebileceğini söyler, ancak Çerkez kardeşler bu teklifi kabul etmezler.³⁹

Düzenli orduya Geçiş

TBMM, Kuva-yı Milliye'lerin ve Seyyar kuvvetlerin tüm ihtiyaçlarının karşılanması hususunda gereken titizliği göstermiş, ihtiyaçlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri, ordu ya da Genelkurmay tarafından karşılanmıştır. Bu önlemler aslında vatani savunma adı altında, yağma yaparak halkın milli harekete düşman edilmesini önlemek için alınmıştır. Ayrıca TBMM'nin açılışından önce yerel Müdafaa-i Hukuk örgütlerince, 23 Nisan 1920'den sonra da TBMM tarafından Ethem'in kuvvetlerine düzenli ordudaki erlerden üç kat fazla maaş veriliyordu. Bununla birlikte Çerkez Ethem'in adı, Salihli bölgesinde yağmacılık hareketlerine karışmıştı.⁴⁰ "Ethem Bey ve kardeşi, emirlerindeki birlikleri teftiş ettirmiyorlar ve kendilerine "haiz olmadıkları "Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Kumandanı" şeklinde bir

³⁵ Efe, *a.g.e.*, s.144

³⁶ Çerkes Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, İstanbul, 2005, s.102

³⁷ Kâzım Öztürk, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Konuşmaları*, I, Kültür Bakanlığı Yayınları,411, Atatürk Dizisi, Ankara, 1992, s.351

³⁸ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2007, s.

³⁹ Cemal Kutay, *Çerkes Ethem Hadisesi:2 İsmet Paşa Çerkes Ethem Çekişmesi*, Ercan Matbaası, İstanbul, s.1956,s.49

⁴⁰ Zekeriyâ Özdemir, *Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Hareketleri*, Tisamat Basım Sanayii, Ankara, 1997,s.70

komutanlık durumu ortaya çıkarmışlardı. Batı Cephesi Komutanlığı ordunun kuvvet durumunu ve miktarı ile ilgili bütçesini düzenlemek istiyordu. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi, Kuva-yı Seyyare istenilen mevcut listesini göndermemiştir. "...Ethem Bey ve kardeşleri cepheye bulunan komutanları beğenmiyorlar, onların emrine uymuyorlar, bakanlıkları ve hükümeti tanımıyorlardı. Yalnız sözde bana itaat ediyorlar ve meclisi de kendi isteklerine göre harekete geçireceklerini umuyorlardı. Bana ve Meclise karşı hoş görünerek, büyük bir gayretle hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyorlardı." ⁴¹ Bu gelişmeler sonunda, 16 Mayıs 1920'de düzenli orduya geçiş kararı alınmış ve bütün milisler Teşkilat-ı Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmıştır.⁴²

Çerkez Ethem İsyanı

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu ile Garp Cephesinde ordu, teşebbüsü eline aldı. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin daha önce verdiği düzenli ordu kurulması kararını gerçekleştirmek için toplanan Vekiller Heyeti, 9 Kasım 1920'de emir komutada bir değişiklik yaptı. Bu karara göre; Batı Cephesini Güney ve Kuzey olarak iki cepheye ayırmışlar ve bu yeni duruma göre Kuzey Cephesi, Erkan-ı Harbiye Umumi Reisi Albay İsmet Bey'in, Güney Cephesi de Albay Refet Bey'in komutasına verilmiştir.⁴³ İsmet Bey; görevlendirilmesinin ardından 10 Kasım 1920'de Batı cephesindeki görevine başlamıştır. Bölgesinde bulunan bütün kuvvetleri, kendi emir ve komutasında birleştirmeye çalışır. Kuva-yı Milliye'nin başında bulunanlar, Batı Cephesi komutanının yapmak istediği girişimlere karşı gelmeye çalışırlar. Çerkez Ethem, Batı Cephesi Komutanı'nın emirlerine göre hareket etmek istemez.⁴⁴ Çerkez Ethem, kardeşleri ve kendileriyle aynı düşüncede olanlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı direnmeye karar vermiş bulunuyorlardı.

Kuva-yı Seyyare ve başındakileri nizam altına almak için çok uğraşmıştı. Özellikle Mustafa Kemal işi tatlılıkla idare etmek istiyordu fakat hiçbir sonuç alınmadı. Aralık ayı sonunda yapılan Meclis görüşmesinde

⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Yay. Haz. Şerika Gedikli, İsmail Özer, İsmet Türkmen, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, s. 140

⁴² *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 45

⁴³ Aydınel, *a.g.e.* s.383

⁴⁴ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s.134

alınan karara göre; Birinci Kuva-yı Seyyare, diğer bütün kıtalar gibi kayıtsız ve şartsız Büyük millet Meclisinin kanunlarına, Hükümetin emir ve nizamlarına bağlılık ve saygıyla sorumlu ve askeri disiplin ile kayıtlıdır. Birinci Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nın askeri işlerden ve vazifelerden dolayı bütün teklifleri ve önerileri ancak, emri altında bulunduğu komutanlığa ve adı geçen komutanlık kanalıyla icap eden makamlara duyurulur. Bahsedilen işler ile uğraşmak Genel Kurmay Başkanlığı'na aittir.” Bu karar Kuva-yı Milliye'nin tasfiye kararı idi.⁴⁵ Bundan sonra olaylar hızla gelişecektir. Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'in ağabey'i Reşit Bey ile görüşmesinde ne istediklerini sormuş ve cephe komutanlarının değiştirilmesini istedikleri yanıtını almıştır. Mustafa Kemal yerine koyacak adam olmadığı gerekçesiyle bu öneriyi reddetmiş, Reşit Bey'in kendisini önermesini de, genel durumu bozar gerekçesi ile kabul etmemiştir.⁴⁶ Ankara'da; Atatürk son bir uzlaşma yolu olarak, Ethem Bey'e bir “Öğüt Kurulu” göndermeyi uygun bulur. Bu Öğüt Kurulu, Gezici Kuvvetler'in, Batı Cephesi Komutanlığı emirlerine uymasını, hiçbir şekilde adam toplamamasını; kaçakların yakalatılması için özel girişimlerde bulunulmamasını, yazışmalarında özel şifre kullanılmamasını, Ethem Bey'e bildirmekle görevlendirilir. Kurul; Çerkez Ethem ve Tefik Bey ile yaptığı görüşmenin ardından, onların cephe komutanlarının değiştirilmesi taleplerini 26 Aralık 1920 tarihli bir telgraf ile Ankara'ya bildirir ancak bu teklif reddedilir. “Nasihat Kurulu” adı da verilen kurulun Kuva-yı Seyyare'nin düzenli orduya dönüşmesini sağlayamaması üzerine Mustafa Kemal, Batı ve Güney Cephesi Komutanlıklarına 27 Aralık 1920'de çektiği telgraf ile “Kütahya'daki kurulun cevabı, Kuva-yı Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyaseten çözümünün mümkün olmayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclis'e bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırız, Meclis'in yaptıklarınızı onaylayacağı kuşkusuzdur. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz mevcuttur.” demektedir.⁴⁷ Bakanlar Kurulu'nun Ethem ve kardeşlerini 27 Aralık 1920'de asi ilan eden bir karar kabul etmesi ve ilgili kararı da Genelkurmay Başkanlığı'nın uygulayacağını belirtilmesi üzerine, Mustafa Kemal bunu İsmet ve Refet Bey'lere aynı gün bildirir. Çerkez Ethem çözüm beklerken, kendine karşı kuvvet kullanılmasına karar verilmiştir. Bu gelişmelerden haberdar

⁴⁵ Selek, a.g.e., s.390

⁴⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü*, İstanbul,1981, s.581

⁴⁷ Şener, a.g.e.,s.106

olan Ethem Bey, 29 Aralık 1920'de Meclis'e ağır bir telgraf çeker. Bu telgrafi Mustafa Kemal Meclis'te okumuş, İstanbul'un işgalinden, TBMM'nin açılışından başlayarak Çerkez kardeşlerin Türk İstiklal Harbinde oynadıkları rolleri ve gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve yapılan oylamayı iki oy farkla kazanmıştır. Ancak Meclis ihaneti kabul etmekle birlikte, eğer Ethem ve kardeşleri kendi rızaları ile Seyyar Kuvvetlerin başında bulunmaktan vazgeçerlerse, onlara bir şans tanınması yolunda karara varır. Albay İsmet Bey bu amaçla 31 Aralık 1920'de Çerkez Ethem'e, "son selam" ile bitirdiği bir telgraf gönderir.⁴⁸ İsmet Bey, Çerkez Ethem'den uzlaşmaz bir cevap almıştır.⁴⁹ Çerkez Ethem, kuvvetlerinin düzenli ordu birliklerine dönüşmesine ve emir-komuta altına girmelerine karşı çıkmaktadır. Diğer taraftan Yunanlılar 1920 yılı yaz aylarından itibaren yaptıkları ilerleyişi durdurarak, genel bir saldırı için mevzilenmişlerdi. Düzenli orduya girmek istemeyen Çerkez Ethem'in isyanı, Yunanlılar'a istedikleri fırsatı vermişti. Yunan ve Türk orduları arasındaki düzenli savaşlar, 1921 yılında İnönü Muharebeleri ile başladı. 6 Ocak 1921'de Yunanlılar Bursa ve Uşak bölgelerinde Eskişehir ve Afyon yönlerine doğru harekete geçtiler. Yunanlılar'ın amacı Eskişehir'i ele geçirerek, demiryolunu denetimleri altına almak, buradan Ankara'ya doğru ilerleyerek TBMM'ni ortadan kaldırmaktı. İlerleyen Yunan ordusu, güneyde Kütahya tarafından Çerkez Ethem kuvvetlerince desteklenmekteydi. Yunanlılar İnönü'ye yönelik harekâta başladıklarında, Çerkez Ethem de Kütahya'da düzenli ordu'ya karşı savaşa başlamıştı. Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, kuvvetlerini İnönü'de toplamıştı. Bu arada 8 Ocak 1921'de Meclisin açık oturumunda, Çerkez Ethem'in ağabey'i Manisa Milletvekili Reşit Bey'in üyelikten çıkarılması oylanmış ve kabul edilmişti. 9-10 Ocak günlerinde, Yunan ve Türk orduları arasında çarpışmalar oldu. Yunan kuvvetlerinin sayıca üstünlüğüne ve Türk birliklerinin bir kısmının Çerkez Ethem üzerine gönderilmiş olmasına rağmen, Yunanlılar 11 Ocak'ta ağır kayıplara uğrayarak Bursa civarında çekildiler. I. İnönü Muharebesi, Batı cephesinde düzenli Türk ordusunun Yunanlılar'la yaptığı ilk savaşı ve zaferle kazanılmıştı.⁵⁰ İnönü Savaşı'nın bitmesinden sonra

⁴⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s.228

⁴⁹ Emrah Cilasun, "*Bâki İlk Selam*", *Çerkes Ethem*, Agora Kitaplığı, İstanbul,, 2009, s.74

⁵⁰ Zerrin Günel, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, XVIII-XIX. Yüzyıl İslahat Hareketlerinden 1938'e Nobel Yayınevi, Ankara, 2008, s.216

Çerkez Ethem üzerine dönüldü ve birlikleri dağıtıldı.⁵¹ Bir ay kadar süren çeşitli çarpışmalar sonunda Kuva-yı Seyyare yenilgiye uğramıştı.

17 Ocak'ta Çerkez Ethem'e; Kuva-yı Seyyare'nin elindeki silah ve gereçlerin Yunanlılar'a geçmemesi amacıyla hükümete sığınması için, haber gönderilmişti. Ancak Çerkez Ethem bu öneriye yazdığı bir mektupla olumlu yanıt vermemiştir. Çerkez Ethem'in yanındaki Kuva-yı Seyyare mevcudu oldukça azalmıştı. Yalnız karargâh kuvvetini oluşturan 300 kadar Çerkez ile Parti Pehlivan müfrezesi kalmıştı. Çerkez Ethem ile yapılan toplantıda, Türk müfrezeler kumandanları ellerindeki silahların orduya iadesini istemişler ancak Ethem, kardeşleri Tefik ve Reşit'in Yunan elinde olduğundan, her şeyi Yunanlılar'a götüreceğini söylemişti. 22 Ocak 1920'de Çerkez Ethem'in verdiği dağılıma kararından sonra, Yunan işgal bölgesine geçen Kuva-yı Seyyare'nin sayısı 700'e varmıştı.⁵²

Çerkez Ethem'in Yunanlılar'a Sığınması

Ağabey'leri 22 Ocak'ta Yunan tarafına geçmiş olan Çerkez Ethem, bir süre dağlarda dolaştıktan sonra, 28 Ocak 1921'de yanında kalan 64 adamı ile birlikte Susurluk'ta Yunan Birliği'ne sığınmıştır. Daha önce İngilizlerce tutuklu bulunduğu Malta'dan, İstanbul'a getirilmiş olan Eşref Kuşçubaşı da onunla birlikte dir.⁵³ Çerkez Ethem 28 Ocak 1921'de imzaladığı bir protokol karşılığında, kendisi ile birlikte kalan kuvvetleriyle Yunanlılar'a teslim olmuştur. Protokol'e göre, Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine girecektir. Silahlar teslim edilecektir. Yunan hükümeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecektir, teslim olanların hiçbirisi kötü muameleye tabi tutulmayacaktır.⁵⁴

Teslim olmasının ardından Çerkez Ethem önce İzmir'e götürülmüş ve orada hastalığının tedavisine başlanılmıştır. İzmir'de Yunanlılar'ın isteğine alet olarak, uçaklarla Türk birlikleri üzerine atılmak üzere yazılı bildiri-leri imzalamak zorunda kalmıştır. Ardından sağlık nedenleriyle İzmir'den ayrılmasına izin verilmiş, önce Yunanistan'a ve ardından Almanya'ya gidip tedavisine devam edilmiştir. Çerkez Ethem'in 28 Ocak'ta Yunan kuvvetleri-

⁵¹ İnönü, *a.g.e.*, s.232

⁵² Dinamo, *a.g.e.*, s.346

⁵³ Cilasun, *a.g.e.*,s.210

⁵⁴ Esengin, *a.g.e.*, s. 254

ne teslim olmasının ardından, İzmir'e hangi tarihte geldiği belli değildir. Büyük bir ihtimalle Ethem Bey'in, Şubat 1921'den itibaren İzmir'de olduğu bazı gazete haberlerine dayanarak söylenebilir.⁵⁵ Fransız belgelerine göre en geç 25 Nisan'dan itibaren Atina'da bakım altındadır. Atina'da kaldığı süre muhtemelen 19 ay olmalıdır. Bu arada Ankara İstiklâl Mahkemesi, Yunanlılar'a sığınmış bulunan Ethem ve kardeşlerini vatana ihanet suçuyla yargılayarak 9 Mayıs 1921'de gıyaplarında idama mahkum etmiştir. Yunanlılar'dan, Almanya'ya gitmek için vize istemiştir. Almanya'nın Frankfurt am Main şehrine bağlı Köngstein kasabasındaki Kohnstam Sanatoryumu'na geliş tarihi 22 Kasım 1922'dir. Köngstein polisinin Yabancılar Dosyası'nda sanatoryumu ne zaman terk ettiği kayıt edilmemiştir. Alman makamları, Ethem Bey'in varlığından Haziran 1923'den itibaren haberdar olmuş ve alarma geçmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı ve muhtelif şehirlerdeki polis daireleri arasında Aralık 1923 tarihine kadar, "Antant Ajanı" olmakla suçlanan Ethem Bey'e ilişkin, tutuklanması ve sınır dışı edilmesi için yazışmalar yapılmış, fakat bulunamamıştır. Ethem Bey'in Aralık 1923'te mi, yoksa daha önce mi Almanya'yı terk ettiği belli değildir.⁵⁶

Almanya'da bulunduğu sırada; Cumhuriyet'in 10. yıl kutlaması nedeniyle 150'likler ile ilgili çıkan aftan ağabeyleri Reşit ve Tevfik yararlanıp geri dönmelerine rağmen, Ethem ihanet suçlamasını içine sindiremediğinden geri dönmez. Ekonomik zorluklar içinde kalınca, beraberinde maiyetinden olan Sami Bey'in Mısır'daki akrabalarının yanına gitmeye karar vermişlerdir. İki yıl kadar Mısır'da kalan Çerkez Ethem, ardından Ürdün ve Lübnan'a gitmiştir. Türk güvenlik birimlerine gelen istihbarat raporlarına göre, bu yıllarda Kürt ulusçuluğu ile ilişki içinde olup, Türkiye'nin Güney-Doğu bölgesinde çıkarılan isyanlara çeşitli şekilde destek verdiği anlaşılmaktadır.⁵⁷

İngiliz istihbaratçıların gözetiminde ayrılıkçı Kürtler, Ermeniler ve birlikte kurdukları Hoyboun örgütü ile ilişki içindedir. "Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Türkiye karşıtı faaliyetlerinden birisini de 1930'ların ortasında Reyhanlı, Suriye veya Amman'da kurdukları, asıl adı Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi, diğer adı Cenup Vilayetleri (Güney Illeri) Yıldırım Komitesi olan bir

⁵⁵ Ergun Hiçyılmaz, *Gizli Belgelerle Çerkez Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993, s.127

⁵⁶ Cilasun, *a.g.e.*, s.86

⁵⁷ Sedat Bingöl, "Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler", *Toplumsal Tarih*, Nisan, Sayı, 40, İstanbul, 1997, s.36-43

örgüt oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkarak dini duyguları okşayan bir devlet sistemi getirmek amacıyla kurulan bu komite, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Çerkez Ethem'in eski müttefikleri Kürt-Ermeniler ve Fransız istihbaratının ortak ürünüdür.”⁵⁸

1935 yılında İngiliz Büyükelçisinin, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya, Ürdün'de Atatürk'e karşı bir suikast planı yapıldığına ve suikastçıların Türkiye'ye hareket ettiklerine dair bir not verdiğini, bu haber üzerine hükümetin Güney sınırlarında sıkı tedbirler aldığını dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak aktarmaktadır. Yapılan tahkikat ve bir yıl süren yargılama sonucunda, olayla ilgisi bulunduğu düşünülen sanıklar beraat etmiştir.⁵⁹ Amman'da yakalanan Çerkez Ethem ve kardeşi Reşit Bey ise olayla ilgili olarak tüm suçlamaları reddederek, bu işin ajanların işi olduğunu iddia etmişlerdir. Çerkez Ethem'in Amman'daki dostu Mehmet Janbi'ye göre; İngilizler'in elinde oyuncak olan Ethem ve kardeşleri, İngilizler tarafından Araplar'a karşı kullanılacaktır. İngilizler gerek gördükleri takdirde Filistin'de Ethem'e bir çete kurduğunu planlamaktadır.⁶⁰ Bu yıllarda Türkiye - Fransa arasında, “Hatay Sorunu ve “Dersim İsyanı”nın yaşanması dikkat çekicidir. Fransa'nın Türkiye'ye yönelik propoganda ve politikaları Suriye'ye aktarılıyor ve buradan Fransız gizli servisi elemanlarınca Anadolu'ya ulaştırılıyordu.⁶¹

Çerkez Ethem'in 21 Eylül 1948'de Ürdün'ün başkenti Amman'da ölene kadar Türkiye karşıtı çeşitli faaliyetler içinde bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır.⁶² Fransa'nın Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki 20 Ağustos 1930 tarih ve 194 no'lu belgeden de anlaşıldığına göre; 1925-1930 yılları arasında Çerkez Ethem Irak'ta bulunmuş ve Türkiye - Suriye sınır anlaşmazlıklarının bulunduğu yıllarda, Irak Kürtleri ile dikkat çekecek ilişkiler içindedir. Bağ-

⁵⁸ Oğuz AYTEPE, Türkiye Kurtuluş Fırkası Komitesi (Cenup Vilayetleri Yıldırım Komitesi), Toplumsal Tarih, Haziran, 1998, s.54

⁵⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.362

⁶⁰ Recep Albayrak, *Ethem Bey'in Sürgün Yılları ve Simav Olayları (1919-1948)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2004, s.278

⁶¹ Suat Akgül, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2001, s.91

⁶² Cemal Kutay, *Çerkez Ethem Dosyası*, C.II., Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1973, s.305

dat'taki Türk Büyükelçiliği, Çerkez Ethem'in bölgedeki faaliyetlerinden haberdar olmuştur. Buradaki adı artık "Etem Alhas Pisse"dir.⁶³ (Ek:1)

Sonuç

Türk Kurtuluş Savaşının en tartışmalı konularından biri olan Çerkez Ethem ayaklanmasını, diğer ayaklanmalardan farklı olarak etnik, dinsel ya da mezhepsel bir nedene dayandırmak mümkün değildir. Milli Mücadele içinde yer almış önemli isimlerden birisi olan Çerkez Ethem; Yunan ilerlemesini durdurmuş, ayaklanmaların bastırılmasında büyük katkıları olmuş ve bu başarılarından dolayı kuvvetlerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Kuva-yı Seyyare" ünvanı verilmiştir. Ancak daha sonra, Ankara hükümeti ile karşı karşıya kalmış ve merkezi yönetim güçlendiğinde, karşısında muhalif bir güç istememiştir. Onun Yeşil Ordu ve Anadolu'da yaşanan Bolşeviklik olayı ile olan ilişkisi, merkezi güçlere katılımının sağlanamaması ve kontrol dışı bir askeri güç olmaya devam etmesi, Milli Mücadele kadrolarının kabul edebileceği bir durum değildir. Ankara hükümeti uzlaşma yollarını aramış ancak Çerkez Ethem'in bağdaşmaz bir tutumla karşı gelmesiyle, ayaklanmaya zorlanmış ve ordu, Çerkez Ethem güçlerini ortadan kaldırmıştır. Sonunda gelişen olaylar, kendisinin TBMM tarafından vatan haini ilan edilmesine neden olmuştur. Yunan ordusuna teslim olmak, onu kaçınılmaz olarak farklı bir konuma sürüklemiştir. Yurt dışında yaşadığı yıllarda, Türkiye karşıtı faaliyetler içinde bulunduğu belgelerle ispatlanmış bir durumdadır. 1930 yılına ait Fransa'nın Yakın - Doğu ile ilgili "Archive Diplomatiques Ministère Des Affaires Etrangères 194 No'lu belgesinde kendisinden bahseden "Yüksek Komiserliğimizce kesinlikle hizmetleri bilinen" cümlesinden bu sonucu çıkarmak mümkündür. Yine aynı belgeden, Bağdat'taki Türk Elçiliğinin Çerkez Ethem'in bölgedeki Irak Kürtleri ile ilişkileri ve faaliyetlerini yakından takip ettiği ve Fransız yetkililerin, Türk Hükümetinin dikkatini çekmemek için sınırdan uzaklaştırdığı anlaşılmaktadır.

⁶³ *Archive Diplomatique Ministère Des Etrangères, Levant (1918-1940)*, Syrie-Liban, Volume: 466, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 41-2-Politique Extérieure Relations avec la Turquie Dossier Général 1930-1934, s.29-30

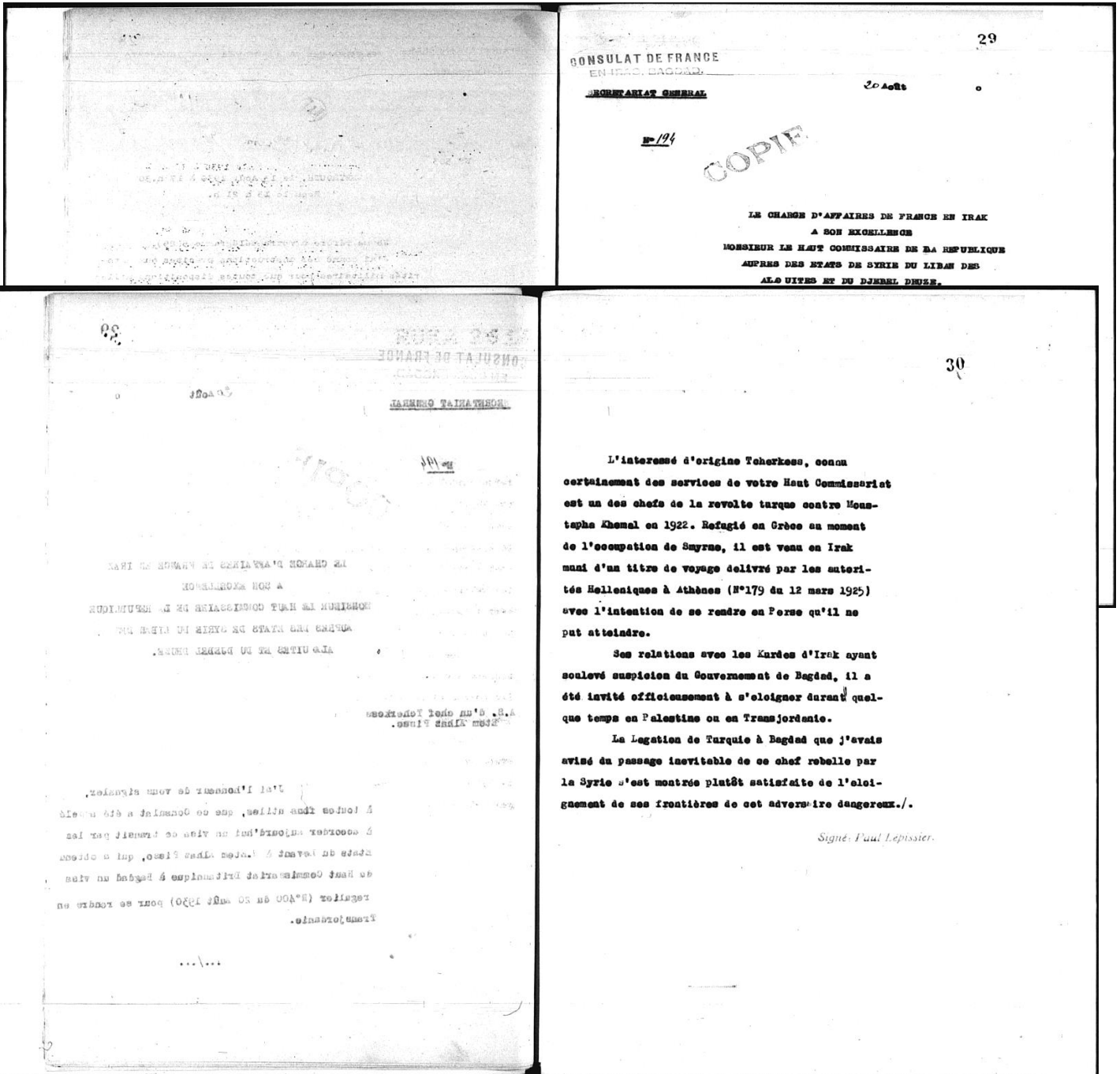
KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul,1972
Akal, Emel, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, İstanbul, 2002
Akgül, Suat, *Dersim İsyanları ve Seyit Rıza*, Ankara,2001
Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Son Meşrutiyet 1919-1920)*, İstanbul, 2004
Albayrak, Mustafa, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 – 2 Ağustos 1920)*, Ankara,1998
Albayrak, Recep, *Ethem Bey'in Sürgün Yılları ve Simav Olayları (1919-1948)*, Ankara, 2004
Apak, Rahmi, *İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara,1990
Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul,1981
Atatürk, Mustafa Kemal, *Söylev "Nutuk"*, Ankara, 1997
Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk C.2*, Ankara,1999
Atatürk, M. K. . *Nutuk*, Ankara,2007
Atay, Falih Rıfki,Çankaya, İstanbul,2009
Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul
Avcioğlu, Doğan., *Milli Kurtuluş Tarihi*, C.I, İstanbul,1997
Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C.2., İstanbul,1995
Aydın, Mesut, " *Cumhurbaşkanlığı Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması*", Ankara, 2014
Aydinel, Sıtkı, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Ankara, 2008
Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", İstanbul,1998
Bingöl, Sedat , " *Çerkez Ethem'e Dair Yeni Bazı Belgeler ve Değerlendirmeler*, İstanbul,1997
Cilasun, Emrah , "Bâki İlk Selam" *Çerkes Ethem*, İstanbul,2009
Dilan, Hasan, *Türk Siyasi Hayatı Ders Notları*, Edirne: 2005
Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi*, C.4, İstanbul, 2013
Efe Ahmet., *Çerkez Ethem*, İstanbul,2006
Esengin, Kenan, *Milli Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul, 2011
Ethem, Çerkez., *Anularım*. İstanbul, 2005
Goloğlu, Mahmut, *Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922*, Ankara,1971
Göze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi*, İstanbul, 2006

- Günel; Zerrin, *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi XVIII.-XIX. Yüzyıl Islahat Hareketlerinden 1938'e*, Ankara, 2008
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, Ankara: 1997
- Hiçyılmaz, Ergun. *Gizli Belgelerle Çerkez Ethem*, İstanbul,1993
- İnönü, İsmet,. *Hatıralar*, Yayına Haz. Sabahattin Selek, Ankara, 2009
- Kinros, Lord, *Atatürk, Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 2007
- Kutay, C. (Tarihsiz). *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 18. Cilt, İstanbul: Alioğlu
- Kutay, Cemal, *Çerkes Ethem Hadisesi:2 İsmet Paşa Çerkes Ethem Çekişmesi*, İstanbul,1956
- Kutay, C. (1973). *Çerkes Ethem Dosyası*, C.II, İstanbul,1973
- Özdemir, Zekeriya, *Balıkesir Bölgesi'nde Milli Mücadele Hareketleri*, Ankara,1997
- Öztürk, Kazım, *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Konuşmaları I*, Ankara,1992
- Sarıhan, Zeki, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, İstanbul,1998
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali, Mondros Mütarekesinden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli*, C.1, İstanbul, 2002
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I.C.81920-1945), Ankara,2000
- Soysal, İlhami, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, İstanbul,2008
- Şener, Cemal, *Çerkes Ethem Olayı*, İstanbul, 2007
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003
- Tunaya, Tarık Z.. *Türkiye'de Siyasi Partiler C.2*, İstanbul, 2010
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul, 2009
- Tunçay, Mete,. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1934)*, İstanbul, 2000
- Uğurlu, Nurer, *Çerkez Ethem Kuvvetleri Kuvayı Seyyare*, İstanbul, 2007
- Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkeslerin Rolü*, Ankara, 2000
- Yılmaz, Mustafa, *Milli Mücadelede Yeşilordu*, Ankara, 1987
- Atatürk Araştırma Merkezi
- Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, 1995
- T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, 24 Nisan 1336 (1920) – 21 Şubat 1921 (1336), Ankara,1985
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, IV.*, Ankara, 2006

Ministère Des Affaires Etrangères, Levant (1918-1940) . Syrie-Liban, Vo-
lume: 466, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 41-2- Poli-
tique Extérieure Relations avec La Turquie Dossier Général 1930-1934

EK - 1

Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi
Temmuz 2016 Cilt 5 Sayı 2

Fransa Konsolosluğu
20 Ağustos 1930
Bağdat/İrak
No:194
Konu: Çerkez Lider
Etem Alhas Pisse

FRANSA'NIN, İRAK DIŞİŞLERİ SORUMLUSU YÜKSEK KOMİSERİ'NE
SURIYE- LÜBNAN DEVLETLERİ ARASINDA JEBEL DURZİ VE
ALEVİLER

Gerekli gördüğüm üzere, size bildirmekten memnuniyet duyarım ki; Ürdün'e gitmek için Bağdat'ta bulunan İngiltere Yüksek Komiserliği'nden düzenli bir vize elde etmiş olan Ethem Alhas Pisse'ye, Yakın Doğu Devleti'nden geçiş vizesi verilmesi öngörülmüştür. (No.400, 20 Ağustos 1930).

Çerkez kökenli ilgili; Yüksek Komiserliğimizce kesinlikle hizmetleri bilinen, 1922'de Mustafa Kemal'e karşı bir Türk isyan lideridir. İzmir işgali sırasında, Yunanistan'da mültecidir. Yunanlılar tarafından Atina'da ona verilmiş olan, bir seyahat belgesi ile Irak'a geldi (No.179, 12 Mart 1925).

İrak Kürtleri ile ilişkileri Bağdat hükümetinin şüphelerini çektiğinden, o resmî olarak bir süreliğine Filistin veya Şarkî Ürdün'e uzaklaşmaya davet edildi.

Bağdat'taki Türk Elçiliği, kendisine kaçınılmaz olarak Suriye tarafından geçiş tavsiye ettiğim bu isyan liderinin, kendi sınırlarından uzaklaştırılmasından oldukça memnun olmuştur.

İmza: Paul Lepissier